

До разової спеціалізованої ради PhD 9879
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
(46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2)

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата філологічних наук, доцента
Бородіци Світлани Василівни
на дисертацію Федько Ольги Миколаївни
«Жанрово-стильова своєрідність українських трактатів
у бароковому дискурсі»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія галузі знань 03 Гуманітарні науки**

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок із науковими програмами.

3-поміж жанрів української літератури трактат має особливе значення, оскільки засвідчив глибокі трансформаційні процеси не тільки в конфесійному, а національно-політичному бутті України кінця XVI – початку XVIII століть. Його життєздатність підтвердили Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський, Кирило Транквіліон-Савроговський, Йоаникій Галятовський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Дмитрій Туптало, Стефан Яворський та ін., які продемонстрували тяглість «жанру від ранніх доберестейських зразків до художньо довершених творів» (с. 4). Закономірне вдосконалення трактатної традиції, що супроводжувалося утвердженням національної ідентичності, пожвавило дослідницький інтерес до генези українського трактату, відкрило нові перспективи для осмислення жанрової стратегії, творчої майстерності авторів.

Дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання «Національні моделі української та зарубіжної літератури» (номер 0118U003136). Тема дисертації затверджена Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол №5 від 23 грудня 2024 р.).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Аналіз змісту дисертації та публікацій Федько Ольги Миколаївни дає підстави стверджувати про наукову обґрунтованість і достовірність їх результатів. Бібліографія (понад 250 позицій) декларує сумлінність охоплення опрацьованого наукового матеріалу. Відзначимо: об'єктом дослідження стали трактати авторів, котрі створили найкращі зразки жанру. І хоча заявлені в роботі постаті неодноразово були в центрі уваги науковців (О. Астаф'єва, М. Возняка, С. Єфремова, І. Ісіченка, С. Маслова, Д. Наливайка, Н. Поплавської, Р. Радишевського, С. Сухаревої, Р. Ткачука, Л. Ушкалова, І. Франка, Д. Чижевського, В. Шевчука, В. Яременка), дослідниця осмислює інші аспекти їхньої творчості, як-от авторська інтенція, фольклоризація біблійних сюжетів, ампліфікаційні техніки, посилення їх світської складової та ін. Вона поставила собі за мету максимально охопити широкий літературний фактаж, як відомих

митців («Тренос» Мелетія Смотрицького, «Месія правдивий» Йоаникія Галятовського, «Зерцало богословія» Кирила Транквіліона-Ставровецького, «Розыск о расколнической бринской вірі» Димитрія Туптала, «Камінь віри» Стефана Яворського, «Літос, або Камінь із прощі святої руської православної церкви» Петра Могили), так і сьгодні забутих («Образ Східної православної церкви» Івана Дубовича, «Дзеркало, або завіса» Пахомія Войни-Оранського, «Про походження Святого Духа» Адама Зерникова), твори котрих, як доводить Ольга Федько, дають багатий матеріал для розуміння ідейно-художніх особливостей трактатів, що належать до парадигми «національної художньо-літературної традиції, яка поєднала європейську барокову естетику, козацьку традицію і православну духовність, визначивши її подальшу еволюцію» (с. 61).

3. Наукова новизна і достовірність наукових положень дисертації.

Бароковий трактат як визначне явище доби демонструє «глибоку інтелектуальну інтеграцію українського письменства в загальноєвропейський науковий і духовний простори» (с. 4). Відтак є вдячним об'єктом для історико-генетичного і структурно-семантичного дослідження, яким є дисертаційна робота Ольги Миколаївни Федько, де вперше в українському літературознавстві окреслено загальну ідейно-естетичну парадигму трактатної традиції; висвітлено діахронний та синхронний аспекти проблеми, передусім взаємозв'язки з суспільно-політичним, релігійним та культурним контекстами часу, її значення для української літератури; узагальнено історико-літературні та теоретичні підходи до аналізу жанру трактату.

Важливо зазначити, що Ольга Федько в основу свого дослідження поклала розгляд жанрово-стильової специфіки цієї прози, що вперше дозволяє простежити не тільки еволюцію, а й тяглість жанру. Авторка слушно зазначає, що жанрово-стильове розмаїття припадає саме на добу бароко з появою богословських трактатів, що широко використовувалися в духовній та полемічній практиках. Для здійснення окресленої в дослідженні мети вона цілком виправдано застосовує полісемантичний методологічний підхід, провідну роль в якому відведено структурно-типологічному, порівняльному методам у поєднанні з герменевтичним підходом до аналізу та інтерпретації трактатів. Саме такий дослідницький інструментарій активізує увагу дослідниці до художнього тексту.

4. Значення одержаних результатів для науки і практичного використання.

Дослідження Федько Ольги Миколаївни є важливим, по-перше, для сучасного літературознавства, оскільки актуалізує «проблемні напрями» української медієвістики, зокрема наукову рецепцію естетичних доміант і художніх аспектів жанру трактату та його «впливу на формування великих прозових жанрів в українській літературі» (с. 21); по-друге, для освітньої практики, передусім для професійної підготовки здобувачів усіх рівнів вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія під час вивчення навчальних курсів «Історія української літератури» та «Теорія літератури». Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у використанні його основних положень та висновків під час написання монографій, підручників, навчальних посібників; у вдосконаленні практичних умінь і навиків інтерпретації текстів давньої української літератури, критичного мислення здобувачів вищої освіти.

5. Повнота викладу основних результатів дисертації в публікаціях здобувача.

Основні положення і результати дисертаційної роботи Федько Ольги Миколаївни достатньо повно представлені в 15 наукових публікаціях: 1 стаття в науковому періодичному виданні, що індексується в наукометричній базі Web of Science, 3 статті – у наукових фахових виданнях України категорії Б, 11 праць апробаційного характеру. Результати дослідження належним чином апробовані на міжнародних наукових конференціях.

6. Характеристика структури та змісту дисертації.

Дисертація «Жанрово-стильова своєрідність українських трактатів у бароковому дискурсі» Федько Ольги Миколаївни – завершене ґрунтовне дослідження, яке демонструє новизну й актуальність роздумів, успішне виконання поставлених завдань і водночас стимулює до подальших наукових пошуків. Дослідження має продуману і чітку структуру. У кожному розділі роботи схарактеризовані різні аспекти українських барокових трактатів: їх діалогічна природа, літературні обробки та ремінісцентність, образно-символічна площина. Відчутна ґрунтовна обізнаність авторки з надбанням української та зарубіжної естетики, філософії, літератури. Як зазначено вище, вона аналізує колись недоступні для прочитання, а сьогодні оцифровані, рукописи трактатів «Месія правдивий», «Боги поганські» й «Розмова Білоцерківська» Йоаникія Галятовського; «Книга о вірі єдиной, святої апостольської церкви» Захарії Копистенського, «Розиск о Раскольнической брынской вѣрѣ» Дмитрія Туптала, «Нова міра старої віри» Лазаря Барановича та ін.

Синкретичний характер художнього мислення авторів трактатів, особливості конструювання їх сюжетів, діалогічно-монологічних форм, образів дозволили дисертантці по-новому дослідити художній феномен трактатної прози другої половини XVI – початку XVIII століття. Це дало можливість з'ясувати жанрову природу художніх текстів, з одного боку, на межі культурних епох, з іншого – простежити за формуванням індивідуального авторського стилю. Таким чином, дослідниця розв'язує низку актуальних завдань, чітко визначених в дисертації. Водночас важливими є нові прочитання та інтерпретація трактатів на рівні жанру, сюжету, образності, що забезпечило реабілітацію релігійно-християнської поетики в українському письменстві.

Модель трактатного дискурсу дослідниця виводить із теоретико-навчальних курсів, що увиразнюють його діалогізм і динамізм, демонструють «найглибинніші світоглядні та естетичні зв'язки історичних подій і національного літературного процесу» (с. 63), даючи змогу простежити українську богословську традицію та підвалини української філософії.

Ольга Федько переконливо обґрунтовує художньо-естетичну цілісність творчого доробку Мелетія Смотрицького, Захарія Копистенського, Кирила Транквіліон-Ставровецького, Іпатія Потія, Йоаникія Галятовського, Лазаря Барановича, Інокентія Гізеля, Стефана Яворського, виявляє основні закономірності функціонування їх трактатів; простежує художній синтез національних та загальнокультурних ознак, зокрема зосереджує увагу на структурних аспектах жанру, що дозволило виокремити особливості художнього мислення кожного письменника. На окрему увагу заслуговує комплексний аналіз заголовків, присвят, передмов як у силовому полі епохи, так у межах сформованої

традиції. Докладна обсервація «заголовкових комплексів» (як, наприклад, «Казанье святого Кирила, патріархи ієрусалимського, о антихристе и знаках его. З розширенням науки против ересей розних» Стефана Зизанія, «Сіа книга, нарицаемая Зерцало богословіи, избранна от многих книг богословских» Кирила Транквіліон-Ставровецького, «Літос, або Камінь із прощі святої руської православної церкви» Петра Могили та ін.) дозволяє осмислити їх прямий зв'язок із внутрішньою формою трактату, вказує на особливу роль назви для максимально об'єктивного його сприйняття. Назва стає кодом порозуміння між письменником і читачем. Вона – вихідний і кінцевий фактори рецепції твору, бо через назву реципієнт отримує першоінформацію про написання і так його й осмислює.

Безумовно, дослідження Ольги Федько варте уваги та схвального відгуку, оскільки вона розглядає трактати як цілісне явище, об'єднане спільними художніми дискурсами, суголосністю / опозиційністю релігійних та ідейних орієнтирів, що давали змогу кожному митцеві реалізуватися не лише як творчій особистості, а і як громадянину нації. У цьому контексті винятково важливою дослідницькою акцією дослідниці є мікроаналіз, за допомогою якого вона переконливо декодує жанрові шифри, передусім інтертекстуальні, подаючи цікаві інтерпретації, розкриваючи творчу лабораторію (т. зв. «секрети поетичної творчості») кожного митця.

Трактати варіювали визначену політично-релігійну тему, інтерпретуючи її відповідно до канонічних богословських концепцій мовою поезики бароко з широким використанням біблійної образності та символіки, різних моделей алегоризації художньої мови, порівнянь. За їхнім посередництвом естетика бароко входила в художню свідомість православних українців як її постійний чинник. Алюзії до богослужбових текстів, їхнє цитування стають засобом сакралізації досліджуваного явища, ствердження правдивості думки або судження.

Урахування досвіду попередників (Ростислава Радишевського, Ігоря Ісіченка, Наталії Поплавської, Світлани Сухаревої, Леоніда Ушкалова та ін.), їх різнообсягових напрацювань із власними концептуальними спостереженнями дозволяє Ользі Федько запропонувати якісно нове бачення жанру трактату у світлі естетики бароко, а отже, сформулювати оригінальну дослідницьку візію неопрацьованих в українському літературознавстві (вужче – медієвістиці) проблем. Таке фокусування сприяє певним узагальненням, на основі яких авторка запропонувала цілком обґрунтовану й прийнятну класифікацію барокових трактатів за хронологічним принципом: доберестейський, поберестейський, могилянський, друга половина XVII – початок XVIII ст. поділяємо думку дослідниці: «Така періодизація ґрунтується на змінах у тематичному наповненні, стильовій специфіці, жанрових домінантах та історичних обставинах, у яких творили автори» (с. 214).

Висновки до розділів та загальні висновки представляють узагальнені результати дослідження і стан виконання поставлених завдань. Анотації відображають основні положення дисертаційної роботи і повністю відповідають її змісту.

7. Відповідність дисертації встановленим вимогам та дані про відсутність порушень академічної доброчесності.

Дисертація Федько Ольги Миколаївни відповідає вимогам до досліджень зі спеціальності 035 Філологія й оформлена згідно з нормативними вимогами. Аналіз дисертації та наукових публікацій, а також результати автоматизованої перевірки роботи на відсутність плагіату підтверджують дотримання авторкою принципів академічної доброчесності, відсутність академічного плагіату, самоплагіату, фальсифікацій і фабрикацій. Запозичення, які є в тексті роботи, не мають ознак плагіату. У дисертації дотримано вимог щодо цитування та посилань.

8. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Федько Ольги Миколаївни, вважаємо доцільним висловити такі зауваження та побажання:

1. Оскільки емпіричний матеріал проектується на широкі суспільно-політичні, філософські, конфесійні, релігійні, культурні узагальнення, тому висновки до розділів надто об'ємні (як-от до Розділів 2 і 3).

2. Окремі підпункти роботи (наприклад, 2.2.1. та 2.2.3.), навпаки, непропорційно короткі, що не заступає цінності «Перестороги» невідомого автора чи трактатів Лева Кревзи, але могли бути більш деталізованими.

3. У роботі дослідниця зазначає: «трактати могилянської доби демонструють традиційну структуру, що чітко впорядковує текст відповідно до риторичних принципів» (с. 204). Варто було б окреслити цю усталену структуру, простеживши її в трактатах доберестейського, поберестейського, могилянського періодів та періоду другої половини XVII – початку XVIII ст.

4. Прикметно, що українські богослови втілювали в трактатах національні риси, які найбільшою мірою відповідали природі українського мислення: трактатна традиція збагатилася виразними авторськими прийомами. У ході захисту їх доцільно конкретизувати (динамізм, часткова секуляризація сюжетів, синтез світських і сакральних подій та образів, психологічне загостренням характерів та ін.).

5. Дослідниця демонструє в роботі майже безпрецедентний доступ до унікальних першоджерел (31 трактат), уважно прочитуючи староукраїнські і церковнослов'янські, польськомовні тексти багатьох українських богословів. У цьому контексті варто уніфікувати імена, прізвища авторів (Йоаникій Галятовський, Дмитрій Туптало, Іван Дамаскин), назви творів («Житія Святих» та «Розиск о Раскольнической брынской вѣрѣ» Дмитрія Туптала).

Окреслені зауваження і побажання не впливають на загальний високий рівень дослідження Ольги Федько і не знижують його наукової цінності.

9. Загальний висновок.

Здійснений аналіз дисертації і публікацій, що засвідчив актуальність дослідження, обґрунтованість його основних положень, наукову новизну й актуальність роздумів, теоретичну і практичну значущість та достовірність отриманих результатів, дає змогу сформулювати загальний висновок: дисертація Федько Ольги Миколаївни «Жанрово-стильова своєрідність українських трактатів у бароковому дискурсі» є самостійним, завершеним ґрунтовним дослідженням, що відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами,

внесеними відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року), та вимогам до оформлення дисертацій, а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Рецензент:
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної
літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Світлана
БОРОДІ
ЦА
Автор цифрового
підпису Світлана
БОРОДИЦА
Дата: 2025.07.23
13:11:45 +03'00'

Світлана БОРОДИЦА

